

Ана М. МУМОВИЋ*

Институт за српску културу Приштина – Лепосавић

ЗЛАТНИ ПРЕСЕК ИЛИ ИСПОД ЦРТЕ ЗА ВРЕДНОВАЊЕ (ЕСТЕТИКА ПРАВОСЛАВНЕ ДУХОВНОСТИ АЛЕКСАНДРА ДЕСПОТОВИЋА)**

*Као шћо је за мисао ојасно да њосћане реч,
ћако је за веру ојасно (мада не и забрањено) да њосћане мисао.
(Михаел Епштејн, Вера и лик)*

Ајсћиракћј: У путопису *Векови израсли из корена* поводом поновног открића значења симбола лобања у збирци *Привремено мрћав*, у српском светилишту Хиландару Александар Деспотовић је записао: „Нећу вам рећи колико сам дуго боравио са тим лобањама немањћћких монаха, са том духовношћу. Знам да сам са њима од свог рођења“. И тако нас упутио на магистрални пут који води до *злаћној љресека* или испод црте за вредновање естетике православне духовности у структури целине његовог књижевног опуса од дванаест књига песама и путописа. Тај пут почиње од „потиснуте религиозности“ и завршава се апсолутним прихватањем вредности православне духовности. У раду златни пресек илуструјемо и вредновањем књижевне критике показујемо присуство естетике православних вредности као континуитет уметникове идеје и основни квалитет поезике у целини опуса.

Кључне речи: Александар Деспотовић, православна духовност, Светопоље, молитва, Косово и Метохија, Хиландар.

Присћућ. *Злаћни љресек* анализе боговања или православне духовности као суштинске вредности поезије и путописа Александра Деспотовића (1930–2009) и његове прегалачке мисије открива да је он, као и Исак Њутн (1643–1727), један од највећих личности у историји науке, физичар, математичар, астроном и алхемичар, који је први указао да кретања тела на Земљи и кретање небеских тела почивају на истим физичким законима, или Никола Тесла (1856–1943), „светац науке“ који је био надахнут и хришћанством и науком и веровао да је цео космос обједињен, како у материјалном тако и у духовном погледу. По тој вери *кретћао се и љреображавао* песников дух кроз уско време и љреко љресних љућева: од аматерске и идеолошке

* Виши научни сарадник, ORCID 0000-0002-6974-8960, djordj_ana@yahoo.com

** Рад је написан у оквиру научноистраживачког рада НИО по Уговору склопљеним са Министарством науке, технолошког развоја и иновација РС број: 451-03-136/2025-03 од 27. 1. 2025. године.

слике стварности, преко трагичне историјске збиље Косова и Метохије као Светопоља до афирмације и страдања православне духовности.¹

У разматрањима естетике православне духовности А. Деспотовића полазимо од налаза да је песников стваралачки пут од 1969. до 2005. године имао четири фазе или циклуса и да су оне међусобно испресецане:

(1) Фазу певања коју чине збирке *Жубор времена* (1969) и *Зелена јујира* (1977), неоптерећене религиозном духовношћу као последице „историјског завођења“ атеистичке државе и „програма за уништавање свега што ми уопштавамо појмом 'духовни'“ (Ешштајн 1998: 336), којима се могу прикључити, иако немају временски континуитет, и збирке љубавног карактера: *Леброна* (1995) и *Л'аурора* (2005);

(2) Прелазну фазу коју обухвата збирка *Привремено мртјав* (1973), у којој се православна духовност појављује као вредност и опредељење;

(3) Фазу коју чини триптих: *Свeйџојџе* (1989), *Свeйџојџе молиџва* (1993) и *Зашиџо Свeйџојџе крије своје око* (1994) као врх стваралачке пирамиде у чијем језгру она постаје примарна тема и поетска вредност којој се могу прикључити и *Аманеџи оца Јована* (1998);

(4) Завршну фазу или време настанка путописа *Векови израсли из корена* (2000) и *Мали љавославни молиџвеник* (2001), који се могу читати и разумети као непосредни аутопоетички и критички коментари стваралачког и интелектуалног бића чије су одређење вредности православне духовности. Посредно се на њих надовезује и љубавна поема *Л'Аурора*.

Из све четири фазе следи да је песник веровао у Бога и божју љубав, прихватио је Библију као божју објаву и да је то – исходиште духовности његове поезије и љубави.² Суштина дела, које читамо и разумемо као песничково *боџовање* (Д. Стојковић), показује да Деспотовић молитвом и у библијским пророчким књигама види нови почетак и смисао свог света стварања и живота.

Када се чита као целина, Деспотовићева поезија зрачи „као скривено благо“ (Алек Вукадиновић) и зато је треба полако откривати и тумачити. Што се више у њу критички удубљујемо, осећамо да је плодотворна за нашу интелигенцију као *духовну свeйџлост*. И зато Деспотовић истовремено делује као *класични и модерни џесник*. Песник најчистијег срца и душе је, како би казао Д. Стојковић поводом Доситеја, својом православном духовношћу у поезији постао „крст којем се небо клања“. Он крсти „оне који су заборавили да су и сами крстоношама крстови били, поборавили сасвим да су на Крстопољу боравили“ и тражи од народа молитвено: „Крст наш дај нам данас. И во вјеки“ (Стојковић 2024: 118). Када се испод црте за сабирање вредности све сведе, јасно је да А. Деспотовић у поетским књигама као

1 А. Деспотовић је објавио следеће књиге: *Жубор времена* (1969), *Привремено мртјав* (1973), *Зелена јујира* (1977), *Свeйџојџе*, (1989), *Свeйџојџе молиџва* (1991), *Зашиџо Свeйџојџе крије своје око* (1994), *Леброна* (1995), *Л'аурора* (2005), *Аманеџи оца Јована*, (1998), *Векови израсли из корена* (2000), *Мали љавославни џојмовник*, (2001), *Хариџион*, (2003), *Кад су цвале неизмишљене руџе* (2008) и *Свeйџојџе* (изабране песме) (2012).

2 На ту идеју упућује и мото *Л'Ауроре*: *Блаџосџ је јача од сџроџосџи. Воџа је јача од сџџене. Љубав је јача од силе*.

албуму ѡправославне духовносѡи пише о свом боѡвању, и то у време када се православање на Светопољу нашло усред пепела или као на крају света.

Први налаз из златног пресека, дакле, показује да Деспотовићева поезија као боѡвање православне духовности светли у мраку духом вере. Естетиком православања он представља Светог Саву, Светог Симеона, Харитона и Светопоље, Хиландар и све српске манастире као позитивне ликове „светлости“, „мудрости“ и „величине“ (Епштајн 1998: 38). Они су отклон од „негативног приступа стварности“ (Епштајн 1998: 40), односно историјских пораза и обезбожења нације. Нажалост, одјека те трагедије ускоро неће бити, јер Срба и њихових гробова у Светопољу има све мање.

МОЛИТВЕНА ПОЗИЦИЈА ПЕСНИКА И БИЋЕ ПЕСМЕ

Циклус „По аманету оца Јована“ збирке *Привремено мрѡав* (1973), посвећен песницима, „свим пријатељима“, „неимарима Вучитрна“, „чуварима Пећке Патријаршије“, већ је наговештавао тематски заокрет А. Деспотовића и напуштање стила и творачког опредељења исказаног у збиркама *Жубор времена* (1969) и обновљеног у збирци *Зелена јуѡира* (1977).³ Аутопоетички коментар песника је речитији од сваке критике: „Нећу вам рећи колико сам дуго боравио са тим лобањама немањихких монаха, са том духовношћу. Знам да сам са њима од свог рођења“ (Деспотовић 2000: 90). Као аутопоетички коментар то откриће се очитује у означавању беседничке и молитвене позиције песника именоване ставом: *Ја који носим / дечанска звона / не забрањујте ми / молићве ћуѡања* („Ја који носим“).

За стварање злајиног ѡресака од изузетног је значаја подвући чињеницу, међутим, да ће Деспотовић током ходочашћа у Хиландару закључити да је идеја о ѡправославној духовносѡи најпре завештана у стиховима циклуса „Глас лобања“. Та збирка представља увод у православну духовност, јер и пре него што је створио знаменити песнички знак Светопоље као срце своје поезије и поетике, природу свога духа испољио је у двема песмама (које су целе лепе) из збирке *Привремено мрѡав* и њима трасирао пут ка триптиху о Светопољу.⁴ Реч је о песмама „Гледам“ и „Монахињу у Грачаници рођена“ (в. Мумовић 2025: 113–130).

Истом наслову као опредељењу за православне духовне вредности он се враћа у збирци *Аманетѡи оца Јована*⁵ која настаје деценију после *Свеѡойоља* и тако потврђује животно и творачко опредељење песника. У суштини, *Аманетѡи* су наставак свих већ означених идеја у триптиху о Светопољу. Инспиративно исконско изходиште је из *Свеѡой ѡисма* и именовано је кључем из Јеванђеља Јовановог: *Јер ја од себе не ѡворих, неѡ оѡац који ме ѡсла, / Он ми даде заѡвјестѡи шѡа ћу казиваѡи и шѡа ћу ѡворѡи* (12/24).

3 Идеја ѡпривремено мрѡав варирана је и у збирци *Зашиѡ Свеѡойоља* крије своје око као идеја о човеку „у цветѡу младости“ који је „до колена мртав“.

4 Тумачећи феномен мита, легенде, историје и функцију епских извора у нерватури песничких књига, збирку *Привремено мрѡав* као нови пут проницљиво означава и Марија Јефтимјевић Михајловић (в. Јефтимјевић Михајловић 2012: 115–123).

5 А. Деспотовић, *По аманетѡу оца Јована*, Лестве, К. Митровица, 2012/7520. У загради је број фрагмента песме, пошто су без наслова.

У истој равни је и исказ из јутарње молитве или тропара, када се пада пред Господом и анђеоски пева: *Свeй, Свeй, Свeй си, Боже, ѿмилуј нас Боѿородицом*, који је у семантици Деспотовићевог стиха у *Аманејима* знаковно приказан овако: *Свeй си свeй свeй Боже / Помилуј нас Боѿородицом*. Овом песничком исказу претходи визија о „букету православља“. Ако се, дакле, за икојег песника са Косова и Метохије може тврдити да је вера била његов лик, онда је то био Деспотовић.

У *Аманејима* оца Јована православна духовност је испољена у више равни. На прву раван упућује *Свeйѿ ѿсмо*, први пут преведено на српски народни језик од Вука Караџића и Ђуре Даничића 1847. и 1867. године. Песникова православна лексика у стиховима примарно афирмише тај дух.

На другу раван упућује дух српске народне епике, превасходно косовски циклус песама, али и дух лирских песама које се певају и данас, какав исијава из стихова *Јечам жeла Косовска девојка* или *Ој, Мораво, моје село равно* уграђених у структуру Деспотовићеве лирике. Тај дух је близак уметничкој поезији, на пример у Његошевој поеми *Црноѿорац к свемојућем Боју* у којој налазимо молитву појединца:

О ѿи дићем бесконачни
без ѿочeйка и без краја!
Почeйшак си сам основа
и крај свeја у ѿебди је.
Ти дубино неизмјерна,
ѿи висѿио недолећена

(Његош 1992: 72).

Међутим, да би се откључала и разумела сложеност православне духовности у визији и садржају, и косовски циклус песама мора се разматрати у две равни. Прву чини дух који је оваплотио народни певач, афирмишући косовске јунаке, на чијем су челу Милош Велики и кнез Лазар који се жртвују за небеско царство као духовну вредност, Мајка Југовића, Југовићи и други. Тако у структури Деспотовићевих песама и стихова функционише десетерац *Да л је ѿладан ѿшенице / Бјелице / Ил је жедан воде са Звечана* (10). Овом плану или призору поезије у којој пламса православна духовност припадају и стихови:

Преломљена сабља до колена
Посечена зора ѿсред чела
У недрима црква Грачаница
(„Аманети оца Јована“).

Или:

Гласак ѿужни мајке
Јуѿовића
На крилу јој Дамјанова
Рука (10).

У збирци *Зашићо Свейћойоље крије своје око* исти мотив је шире развијен у платно сазнања као мисао коју осветљавају питања:

*Зашићо нам цвили вода са Звечана
Зашићо нам је љадан њшенице белице
Зашићо ми сузи рука Дамјанова
Зашићо... (14)*

Другу раван пројекције косовског циклуса песама твори оно што је црква створила као Косовски завет, дајући кнезу Лазару одлике свеца или стварајући ореол око Видовдана као најсветијег дана. Деспотовић се обраћа *Свейћом дану свейћом Видовдану* (9) као светој опомени или аманету. Међу бројним стиховима и кључним поетским знацима истиче се завештање: *Сћойе Лазареве ником не њоклањај / Ни небеско царсјиво* (13).

Аманејши оца Јована поново дешифрују мотиве и циљеве оваквог певања и мишљења, односно функције православне духовности у структури певања и на скали вредности и значења. Деспотовић је експлицитан, јер пева *Да се завей у њесму њрејвори* (6). Реч је наравно о косовском и Лазаревом облагословљеном завету и опредељењу за вечно нетрулежно небеско царство које су и гусле и свецци опевали. Све његове уметничке и духовне мисле сабирају се, како сликовито казује, у *Букеј њправославља* (3) и стачу, како призива звучну слику, у звуке свете Грачанице и грачаничких звона или свето Тројство, какво је означено у триптиху о Светопољу. Светопоље песник носи као бремене и опева га као *уклейу клейву* и *рањену молийву* (1), чиме и потврђује да су у основама српске поезије одувек биле клетве или молитве.

Вредност очигледних истина имају стихови који указују на творачки и поетски принцип песника у аури православне духовности:

*Камен свейћосавски њућ је
И њућоказ
И белеј њправославља (13).*

Суштину молитве као емоције и рефлексije предсказује откриће четири стиха/знака петнаестог аманета:

*Сабери њрејке за њричешће
Озари ноћи увек будне*

*На њомоћ
Освейи Госћоде.*

Наравно, и у *Аманејшима оца Јована* насликани су други, Агари, и њихов лелек „неразума и безума“, истозначани као и у *Свейћойољу*. У том сегменту Деспотовићева поезија има световни карактер, тон и боју, као, на пример, у стиховима у којем се именује исти онај субјект који беседи и каже *Њедам*:

У јосџе џи дошао некрсџи
 Да џи уџамџи и дели род
 По џркосу и џносу
 И најласку
 Без риме
 А римује се џрохујало
 Са неџролазним
 И вечно са незаборавним
 Уџамџи (12).⁶

У Деспотовићевом певању и мишљењу, природно, много је џодсџицаја и додира пристигло из Библије и они се у златном пресеку уметничких домета морају подвући. Упућујемо на оне који осветљавају смисао и функцију песничког симбола зрно жиџа као сабирног места свих вредности знања о православљу и стихове *Зрно жиџа ако не умре / Не може џлодова даџи*. На ту везу критика је већ указала и тако упутила на подстицаје и додире, односно на православну духовност као средиште златног пресека поетике: „Уз зрно жиџа и камен иде и трећи квалитет без којег би свака егзистенције била крња – *свеџлосџи* (подвукао М. Р.), луча која настаје из првих елемената“ (Распоповић 1989: 66). Извориште песничковог зрна жита, и то не само у овој збирци, јесте у Јовановом јеванђељу:

„А беху неки Грци који беху дошли на празник да се моле Богу.
 Они дакле приступише к Филипу, који беше из Витсаиде галилејске и мољаху га говорити:
 'Господине! Ми бисмо хтели да видимо Исуса'.
 Дође Филип и каза Андрији, а Андрија и Филип, опет казаше Исусу.
 А Исус одговори им говорећи: 'Дође час да се прослави Син Човечији'.
 Заиста, заиста вам кажем: *Ако зрно џшенично џагнувши на земљу не умре, оно једно осџане; ако ли умре мноџо рода роди* (А. М.).
 Који љуби душу своју, изгубиће је, а ко мрзи душу своју на овом свету, сачуваће је за живот вечни“

(Јован 12; 20–25).

Златни пресек показује да је Деспотовић у последњој стваралачкој фази, успостављању/конфигурацији духовне вертикале око симбола Светопоља као сабирног места свих вредности православне духовности и писању о Хиландару у путопису *Векови израсли из корена* приступио као свом последњем послушању у песничком и духовном раду. Он тражи својство са Богом, трага за православним духовним вредностима као својим опредељењем и одређењем и моли за заветне вредности народа које налази у два светилишта: Светипољу и Хиландару (в. Мумовић 2025а: 67–81).

6 Колико је свест о другима као уроцима страдања хришћана и хришћанске културе на Светопољу од значаја сведочи чињеница да је у другом издању збирке *Привремено мрџав* песник дописао мото: „Ви неумни реците где се налазе 1300 каплара несталих 1999“ (Деспотовић 2006: 5).

Као и код великог броја писаца, национално осећање и православна духовност су две конститутивне чињенице и Деспотовићеве поезије и поетике, а вера је простор општења са собом и свим оним што живот чини божанским. Православне вредности су део националних вредности и у том налазу је најдубљи смисао основног појма, метафоре или симбола, како год да га схватимо, Светопоља као нематеријалне вредности и наслеђа и Хиландара као светилишта и народне светиње материјалне и духовне вредности заједно. То чини, казано етиком и филозофијом Његошевом, *душу душе блајородне песникове*. Он је своју душу и душу народа настојао вратити новим процесима христјанизације, на што упућује и писање *Појмовеника*. У том светлу суштински се разуме одговор Светога Саве „господи ришћанској“ на питање: *Куд се беде цар-Немање блато?*

ДУХ МОЛИТВЕ ИЛИ АКТ ИНТЕЛЕКТА И ДОЖИВЉАЈ БИЋА

Деспотовићева поезија и путопис настали су као посланице спознавања истине о српском усуду на страстишту косовскоме и у мери у којој реториком и семантиком имају органско јединство са народном епиком, на трагу су сада измењене идеје: *Друмови ће њожељей Срба, / А Срба није бийи неће*. Док Деспотовић пева, а посебно у *Хариџону*, све личи на пословичку матрицу: живе опомиње, мртве оплакује. Ако је Велики рат био борба за стицање материјалних вредности, Други светски рат је био борба за духовне вредности у свету, јасно је да је последњи рат на Косову и Метохији био рат за гашење српске православне духовности. Изгон има једино тај смисао. Срби и православне вредности овде су на умору. На све стране су гробови опојани и неопојани.

Најдубљи слојеви Деспотовићеве православне духовности нужно налажу да се осврнемо на српску богословско-филозофску, књижевно-есејистичку и културно-националну критичку мисао, која је доскоро била више у знаку модерне индивидуалистичке духовности. Такву мисао промовише религиозни мислилац, филозоф културе и филозоф егзистенције, Јустин Поповић (1894–1979), који припада новом формату културолошке књижевне критике и висинских домета српске културе. Она је израз духовног наслеђа из којег израста и Деспотовић, у којем се *прожимају и измирују филозофија и религија, уметност и теологија*. Религија је за Поповића била највиша форма духовног живота и стваралачке делатности човека и то начело, показује анализа, усвојио је и наш песник. Поповић религиозне истине тежи да саопшти филозофским и књижевним начином и језиком, а Деспотовић песничким језиком и песничком сликом. Обојица промишљају проблеме хришћанске вере, природу света и смисао бивствовања човека у свету. Богочовек оличен у Христу је основни постулат хришћанске филозофије којег и Поповић и Деспотовић супротстављају човеку модерне Европе у којој је Ниче прогласио да је Бог мртав (Радуловић 1995: 68).

Кроз призму религије и историју идеја Јустин Поповић посматра однос Истока и Запада и, тврдећи како појединац истовремено носи своју судбину и душу народа, недвосмислено се приклања духу и култури Истока и светосавског Богочовека:

„Ми живимо на географској и духовној вододелници између два света, између две културе, између Истока и Запада. [...] С једне стране, душу привлачи метежни Запад магнетском тежом својом, а с друге – мами нас спокојни Исток тајанственом красотом својом. Под политираном кором Запада тутње вулканске противуречности, под храпавом кором Истока шуме богочежњиве понорнице духа. И нас растржу два света“ (Поповић 1995: 418).⁷

Молитвени глас А. Деспотовића целином опуса и односом према другима на Косову и Метохији након последњег рата ослоњен је на православну духовност и звучи снажно и уверљиво, као да долази из уста и душе Станковићевог Николче из *Нечисте крви*. Станковићев јунак у себи носи молитвени дух и има практичан политички и друштвени циљ:

„Толико би он у свој глас почео да уноси, не као што доликује молитви, своје речи песме побожног, високог и сувог, него толико нечега светскога, и страшнога, да би сви били потресени и узрујани. Чуло би се како и сам владика [...] говори:

– Аферим, синко! Афери, Николчо!

Али много, синко, световно, много силан и чудан глас!“ (Станковић 2010: 16).

Деспотовићев триптихон *Свeтoйoйoлe* и *Харийон* показују како треба „крсти-ти земљу земљом“ и како треба духом „ватру замонашити као огањ“ (Стојковић 2024: 10), како истиче велики српски историчар поезије Душан Стојковић. Православна духовност за њега значи *биџи* у *биџи* и истраживати како бити Ја и бити Други. У страдању му је најближи небески кров Творца као пространа кућа. У страдању он осматра смрт Харитона што се у душу урезује као на рабош да се бележи суштинско Ја садржано у православној духовности као његовом бићу. У *Харийону* као завршној стваралачкој фази огледају се „драма једне поларизоване стварности“ и сукоб добра и зла: држава добра је држава божја а држава зла је земаљска држава. И отуда опредељење за небеско царство, које афирмише и оличава Деспотовићева слава светопољских и свих других манастира, посебно Хиландара и његових оснивача и монаха, јер црква је „божја држава, божје царство“ (Богдановић 2008: 147).

Песник није имао дубину мислиоца Поповића ни речитост Јована Златоустог познатог по „ораторском дару и пророчкој оштрини и убедљивости своје речи“ (Богдановић 2008: 112), којом је уздизао православне вредности, али је досегао до опредељења да песнички исказе своје биће по религиозним и етичким нормама православне духовности. Иако има доста незлатоустих стихова, монаштво у Хиландару доживео је и исказао као ањеоску службу. Песничку реч као службу казивао је као говор истине и откровења, чији је и духовни и практични циљ био да мисионари међу Србима; да уздрма и пробуди успавани народ и да се не изгуби у времену

7 Поповић тврди да европска култура почива на човеку као темељу, човеку који је себе прогласио за Бога, јер га је култура учинила робом у времену када се Европа претворила у фабрику идола. Поповић се пита: „Шта је човек без Бога?“ и одговара: „У почетку полу човек, а на крају – нечовек“ (Поповић 1995: 425).

и простору, већ да израсте у акцију која мења карактер народа. То је поезија наде у чијој је етичкој основи императив промене и зато пише *Мали молићвени ѿјомвник*. Једном речи, Деспотовић је у поезији и путопису стваралачко и „интелектуално биће“ подредио „циљевима своје вере“ (Исто). У његовој поезији, колико и у путопису, јасно се огледа учење Светог Августина: *разумейѿи да би се веровало, вероваѿи да би се разумело*. Он не трага за крајем света јер зна да свет не зна ни за свој почетак, већ пева или шапуће молитву понад хора у празној љусци цркве. Тек у том светлу, ослоњен на трајање духовности, може се разумети његова православна духовност као букет или „камени свейсавски ѿуѿи / И ѿуѿоказ / И белеѿ ѿравославља“ („По аманету оца Јована“, 13).

Као ехо иза молитве чује се етички глас српске народне поезије: *Збор зборила ѿсѿода ришћанска или ѿмрла Госѿода*. Оба гласа одјекују као „одмахивање душе у поднебесју“ (Стојковић 2024: 80). и лелек сеоба које не може да дозбори својом православном духовношћу. Песник их именује као бол: *Боли ѿишѿина завичаја / Молићва Госѿодња у ѿуѿиѿи* („По аманету оца Јована“, 8) или изражава лелеком који осећа да Светопоље и Божурпоље постају Пустопоље. Он именује и оне који варвари бјеху и оне који то никада не остахе. Свему упркос, верује и док стоји Светопоље као „насред пустопоља“ и „спокојно азбукослови живљење“. Свака је реч у молитви једна црта или реза у души што постају *знацизѿаци* који нас прожимају и скенирају. Целим духом ту идеју суштински објашњава сигнализам песника Душана Стојковића (1948):

„Оче мој, који си на небесима и у прашњавим реченицама, отпѿрашио си ме у свет недовољно ореченог те ти се потуцам од немила до недрага на сињим мојим путовањима. Поднебесје је тесно за оно што бих својим живљењем хтео да засејем у трудну земљу. Уска су врата кроз која бих морао као конац (или камила) кроз иглене уши макар прамен своје душе да протнем“ (Стојковић 2024: 17).

Боѿѿласје А. Деспотовића у *Вековима израслим из корена* показује да су уметнички и научни темперамент у њему природно помешани. Ако се посматрају само у поезији, јасно се види како су прожети песнички и православни дар. Православна духовност, као амалгам *чуда и ѿѿруда* или *сѿиваралачкоѿ дара и рада*, обзнањује се у поезији као суштина или као најдубљи и најаутентичнији доживљај стварности, какав је исказан у слици Хиландара. Његово богосазнање православне духовности није „мистични доживљај“, нити је „акт интелекта“ већ израз и „доживљај бића“ (Богдановић 2008: 148).

Чак и у *Л' Аурори*, у старости, када су сустигле године, певајући лабудову поему о љубави, почев од уводне идеје: *Сав ѿај малени свейѿи / Наше ѿрошлосѿиѿи / Увире / У овај нови с нама / јачи и слађи / од свих* и док хода *Од ѿесме и крви / Од ѿесме и ѿуѿе*, Деспотовић учестало посеже за хришћанским темама и мотивима и лексиком која афирмише православну духовност као културно наслеђе вредности његовог живота и бића. Истина, те вредности нису биле примарне, али су битан слој поетске структуре у којој прелистава *речник живоѿа*, носи *Молићвеник* или тражи *најлеѿишу реч азбуке у мислима*. И зато је у критичкој анализи нужно још

једном успоставити континуитет идеја песниковог опуса. У том смислу његова исповест казује више од свих критичких коментара:

*Ходао сам са Госјодњом молићвом
Једном руком на молићвенику
Друјом ујереном љрема улици дејињсјива [...]
Знао сам да је јо Божја Промисао
Да ходам од манасјира
До манасјира
И у њима сјокој
Души својој јојражим
И јокајањем љрехе своје исјоведам*

(Деспотовић 2005: 76).

И коначно за разумевање суштине оба слоја Л'Ауроре битна је белешка писана у *La Ševterije* у Швајцарској и Косовској Митровици „јануар, 2003 – септембар, 2004“ (Деспотовић 2005: 86). Она јасно упућује на простор и време, односно природу, структуру и трагику песниковог живота и осећања паралелно креираних у туђини или у крошњама и гнезду детињства и завичаја. Јер сеоба је била и његова судбина.

У првом делу поеме налазимо стихове који припадају поетици и духу молићве: *Небо су наше молићве и јсалмојоји наши. Или: Не рањавај / Ни Свейи Храм Свейој Саве / Који усамљен Госјодњу молићву изјовара / Умесјо верника; љубав (је) оно / Шјо Госјод нам дарује; јесмо и будимо У хоровима / Са Анјелима небсеким (А. М.); Засјанимо / У јијини.*

Као синтеза православне духовности и широке скале осећања љубави делују две складне исповедне целине Л'Ауроре. Мисао прве целине вуче порекло из збирке *Привремено мрјав* и у њој се заокружена филозофија живота као времена или временовање човека: *Присећања су јо јрохујалих јодина / Не заборави / Умиремо од дана рођања / И у свейу младосји / Мрјви до колена.*

У другој строфи доминира мисао која лексиком одгонета смисао православне духовности и упућује на њено живо присуство у нерватури поетског текста и структури емоционалног бића јунака:

*Л' Аурора живој је јрејун
Смрјиних јрехова
И јрчева
Зайо не корачајмо јордо охоло
Будимо смерни и кројки када нам
Свейлосј са икона обасјава лица
Дар је јо Божји
Послаји од наших Арханјела*

(Деспотовић 2005: 14).⁸

8 У Л'Аурори он ће у славу љубави призвати и дух збирке *Зелена Јујра* у часу када драго женско биће казује: *У руци ми јвоја књија / Зелена јујра.*

Слична је и целина из мозаика поеме у којој се у певању о љубави сабирају све битне теме, идеје и слике из света завештаних у триптиху о Светопољу, *Аманѣишима оца Јована* и путопису *Векови израсли из корена* што се иначе разумеју као атомско језгро православне духовности и песниковог света и изгона:

*Као небески Арханѣли ѣонављају
Госѣодњу молиѣву и Радујсја⁹
Које смо ѣсалмоѣјањем изѣоварала
Уз звон звона дмиѣройѣске Соколица
И храма Свеѣиѣ Саве
Коѣ више нема
А коѣ сѣалише неумни
Сишли са ѣланина*

(Деспотовић 2005: 22).

У *Л'Аурори* аура православља обасјава свет заљубљених, детињства и сећања.¹⁰ Све се прихвата као дар од Бога, слави у духу молитве што сједињује и све, док се види са *ѣрозора / Који ѣледа ѣамо ка Свеѣиѣољу*, тежи *кроѣкосѣи* и *смерносѣи* и обнавља се у духу *ѣсалмоѣја*, као у рефлексивно-лирским исказима:

Док смо на Боѣслужењу сѣајали / У нашем Свеѣиѣ Храму / Молиѣве су нам биле / Средрнасѣим сводом сѣѣјене.

Или: *Сенка / Шѣо нас с Небом сѣаја / Под сунце Царсѣива небескоѣ / Чисѣиѣише наших окајаних ѣрехова.*¹¹

Једном речи, указивање на функцију молитве у структури љубавне поеме потврђује да је она средишња Деспотовићева песма или форма. Све експлиците саопштава форма исказа: *То је и молиѣва и ѣесма моја*. И песма и молитва настају у тиховању: *Тихуј ѣишо ѣесмо / Смрѣи није сѣѣрашина обала*.

РЕЦЕПЦИЈА ДЕСПОТОВИЋЕВЕ ПРАВОСЛАВНЕ ДУХОВНОСТИ У КРИТИЦИ

За целовито схватање естетике православне духовности у поезији и путопису А. Деспотовића од значаја је преглед њеног одјека и рецепције у књижевној критичи. Наш основни налаз гласи: иако није темељно *исѣиѣивала ѣравославну духовносѣ Десѣиѣовићеве ѣоезије, криѣиѣика ју је означила*. Песник и критичар М. Димић виспрено открива:

9 Идеју Радујсја песник варира више пута и она се налази као један од централних појмова или као *молиѣвеник наших молиѣава* у свим песниковим збиркама.

10 *Не оѣледај се у давно раздијено оѣледало / Ослони се на на наше деѣињсѣиво* – једна је од Деспотовићевих идеја певања о љубави којом слави детињство као основно доба човеково. Женско биће или драга му упућујући на недоречену љубав, одговара: *Додирнуо си најболнију ѣачку / ѣачку нашеѣ деѣињсѣива*.

11 И обраћање Светопољу кроз призму љубави православља је учестало: јунаци поеме ослушкују *цвркуѣе ѣѣиѣица са Свеѣиѣоља* и призивају *дмиѣровска ѣоља* да их оснаже онако како то чине сама љубав и молитва.

„Поезија за Александра Деспотовића је исто што и храм, свейо мейо и осаме у Госјоду (А. М.) [...] непрекидно једно појање и саопштавање са ближњима, или са самим собом. Све његове књиге певају о Косову и Метохији, о том за њ светопољу [...] и месту толиких недужних страдања. Глаголив и насушно једноставан, овај песник српски зида и надзиђује доживљаје своје душе и немирног сна, узви-сује се и милује благом речју сапатника [...] и објављује свој тежки лелек за похара-ним домовима и срушеним манастирима, прогнаном нејачи и подвижницима нових усековања“. [...]]

„Сви ти одблесци песничких 'чежњи', 'слутњи', 'зелених јутара', ламентација и прелидијума заправо су кључићи којима се откључава *Молиивеник наших моли-йава, Госјодња молийва и Радусја* (А. М.), тренутак у којем ће се доживети оно крајње човеково осветљење и ослобођење, Слобода у којој 'човек није обавеза' и где 'смрт није страшна обала“ (Димић 2005: 87, 88).

Имајући на уму све фазе, Д. Андрејевић високо вреднује песникову љубавну лирику. Она тврди да се у *Лемброни*, после „косовско-националног саборног умља“ датог свог у знаку *йравославне духовносйи*, у њој осећања одвијају „на високој тем-ператури жудње и чежње, слутње и додира“ и да она представља *марканйиан* „знак међу знаковима поезије“. То Деспотовићеву поезију чини „свежом и вредном лир-ском творевином која је истовремено права и једина љубавна поема у савременој српској поезији на Косову и Метохији“ (Андрејевић 2005: 58, 59).

Лемброна доноси педесет и пет лирских фрагмената као лирских пламенова и настаје под творачким геслом: „Све моје стихове увукла си у снове своје“, који су илустрација обраћања женском бићу и одгонетка ауре и духа певања. На то сазнање упућују пролошки стихови у којима се слути састанак: *Лемброна / Ђурђевак йи Ђур-ђевдански / Недра окийио* (Деспотовић 2005а: 6), једнако као и финални којима се означава растанак са страстима и тематизује време када године стижу и престижу јунака: *Збојом осийареле йодине / Нейресйаваних йролећа / Збојом / И ви корице књија / Шйо йамйиийе дайуме / Збојом / варйива ойледала [...] Збојом йосйодске даме / Шйо од мене све научисйе / И како се месечев срй / У йуийак зарйје длайо* (Исто: 57).

Деспотовићева поезија је у научној анализи најкомплексније осветљена у раз-матрањима Марије Јефтимјевић Михајловић. Она закључује да је исходште ње-гових поетских радова у косовском миту и да су „доминантна два тематска тока: историјско-национална судбина Срба на Косову и Метохији (одредница: *Свейо-йоле*) и хиперемоционално осећање љубави према жени (одредница *Лемброна*)“ (Јефтимјевић Михајловић 2003: 61).

Под њеним критичким сочивом Деспотовићева поезија је посматрана у контек-сту српских песника са Косова и Метохије, затим тематски или проблемски у равни косовског мита, легенди, народне епике и историје. Критичарка је посебно апо-строфирала пробуђену националну свест песника, што је садржај који проистиче из православне духовности.¹² Иако се није шире осврнула на православну духовност,

12 Наводи пример да је саслушаван поводом збирке *Привремено мрйав* и да је тада изјавио: „Боље бити привремено мртав него узалудно жив“ (Јефтимјевић Михајловић 2014: 7). Видети и њен есеј „Историјско осећање и колективно памћење (Поетика Светопоља Александра Деспотови-ћа)“, А. Д. *Свейојоле*, Изабране песме, Лестве, К. Митровица, 2012, 115–123.

у светлу пробуђене националне свести и имајући на уму све стваралачке фазе песника, означила је православну духовност као поетско језгро путописа из Хиландара, што је за песника постало новопронађено извориште и указала је на „ореол светости“ и апокалиптичну слику стихова из *Харијона*, односно на континуитет идеје о вредностима православља у завршној фази певања:

*А бејаше сѣрашно ѿнођење и убијање
невиних Срба хришћана Свѣйѿоља.*

Полазећи од идеје да је збирка *Привремено мрѿав* као први успон песников била и доказ трагања за сопственим гласом, у шири контекст Деспотовићев развојни пут или стваралачке фазе и домете поставља М. Распоповић у више кратких предговора и поговора збирки. Он налази да је песник „изграђивао и изградио свој лирски свет тихо и ненаметљиво између две епске реке, једне вазда мутне и крваве, која извире из косовске мисли и духа, и друге – динарске бистрице која нам је донела десетерачки пев и опор звук гусала Старца Милије и реску прозну епопеју Григорија Божовића. Збирком *Свѣйѿоље* Деспотовић је, маркира вредности средишње стваралачке фазе критичар, „коначно допевао себе, стваралачки мук једног безвремења, али и неугушиви зов косовског свевремења“ (Распоповић 2006: 65). Оно се разуме као „васпостављање душе и бића“ песниковог и народног, тачно оцењује Распоповић као човек који је живео у песниковом завичајном простору, јер је у њему остварио „пуну меру свог дара“ (Исто: 69).

Именовање православне духовности као главне вертикале значења критичар је у правој мери означио у поговору збирци *Свѣйѿоље*, апострофирајући да:

„ѿа духовностѿ у својој многозначности није хладни камен прошлости, пасивни знак некадашњег постојања, него динамички, скоро андрићевски концепт камена као превазилажења физичке трошности, као духовностѿ (курзив А. М.) која надгравља овоземаљске појаве, небеско опредељење, мера свих наших поступака“ (Распоповић 1989: 66).

Исцрпно и тачно опус А. Деспотовића у дванаест песничких књига у последњој историји српске поезије на Косову и Метохији вреднује и Алакесандар Лаковић (1955). Антологичар полази од идеје да су збирке из прве фазе представиле „мисаоног песника, песника игрових и сликовито-значањских слојева, често блиских и надреалном пореклу“ (Лаковић 2024: 661). Он истиче збирку *Привремено мрѿав* из које упућује и на песму „Србијо“ (која је добила наслов тек у другом допуњеном издању) као значајан тренутак у развоју песника. Песма је оивичена симболима *ваѿре*, *молиѿве*, *ѿишине*, *несанице*, *ѿесме*, *лобање* (А. М.) и испевана у духу Давичове *Срдије* или Србије као велике тајне Десанке Максимовић. Међутим, Деспотовићева Србија као „ватра ношена у векове“ којој се дарује „пре и после смрти“, *молиѿва јуѿарња* (А. М.), тишина „од игре и сна“ или несаница пресељена „на Север“ и песма рођена на длану у знаку је симбола из триптиха о Светопољу, јер је воли „са Високим Дечанима и Пећком Патријаршијом“. Лаковићев златни критички пресек обухвата све песникове стваралачке фазе и у њима

основну поетску *осу значења*. Посредно антологичар упућује на наслеђе као поетско извориште, јер су песници певали на сличан начин о Дечанима и осталим српским светињама на Косову и Метохији. Међу њима и Никола Први Петровић Његош у химничкој песми „Онамо, намо“ пева: *Пред ким се дижу Дечани свети; / Молићва у њих њрисваја рај*.

Из кратких критичких осврта и рецензија Лаковић апострофира судове о присуству историје и традиције, рата, мотива љубави и завичаја као „суштог дела историје“. Посебно региструје „сложеницу“ Светопоље или Божурбиље као „завештајну постојбину“, али не улази у њен најдубљи смисао – православну духовност. Антологичар ипак упућује и на *функцију молићве и аманеџа* у структури поезије и поетике Деспотовићеве, истиче *функцију молићве и улоју вере* и закључује да га красе „самосвојност“ и „континуирани песнички преображај“ (Лаковић 2024: 661, 664). Једном речи, налази да се његова поезија сабира око два стожера: *Свeйойоља и љубави*. Ми додајемо: та два стожера одговарају месту два чeмпipеса у порти Хиландара које песник доживљава као оца и сина.

Умeстџо закључка. Злaйни њресек или исџод црџе за вредновање eсџeйџикe њpавославнe духовносџи Александра Деспотовића показује да је за разумевање јединства свих песникових идеја (не само када је реч о ономе што спаја дух Светопоља и дух љубави, већ и унутар љубавних песама *Лембpоне* и *Л'Ауроре*) битно упутити на значење стихова *Л'Ауроре*: *Хођу да осeјим / Сређу нашеџ деџињсџивa – / И нишџа ме друџо – / Не исџуњава / Као лeџа џвоја бpојна*.

Последњи стих је, према песниковом тумачењу, одгонетка наслова збирке *Лембpона* и смисаоно у љубави спаја светове две збирке а преко *eсџeйџикe њpавославнe духовносџи* обједињује песничко дело у целину.¹³ И то постаје основа разумевању *молићвeноџ дуџа* у казивању љубави, који укључује и свет Десанке Максимовић, највеће српске песникиње, каквог налазимо у молитвеном стиху: *Прашџџајмо њpемудроџ самођи* или у одговору женског бића: *Кођи ме џpиљубљује за / Палубу наших молићава*. Поетичка филозофија Деспотовићева у времену и простору као потврда да песничке идеје континуирано развија открива да и љубав има молитву и да је молитва примарно место не само у молитвенику већ и у песниковом речнику. Овај суд је битан налаз наше критичке анализе дела песника, посебно слоја естетике православне духовности.

ИЗВОРИ

- Деспотовић 1973: Александар Деспотовић. *Привремено мрџав*. Приштина – Јединство.
 Деспотовић 1998: Александар Деспотовић. *Аманеџи оџа Јована*. Приштина: Нови свет.
 Деспотовић 2000: Александар Деспотовић. *Векови израсли из корена*. Косовска Митровица: Градска библиотека.
 Деспотовић 2005: Александар Деспотовић. *Л'аурора*. Косовска Митровица: Књижевно друштво Косова и Метохије – Народна библиотека „Вук Караџић“ – ДК „Свети Сава“ – ХВОСНО.

13 У финалним стиховима песник понавља одгонетку загонетке исказом: *Чујем / Лeџа џвоја бpојна*.

- Деспотовић 2005а: Александар Деспотовић. *Лемброна*. Приштина: Нови свет.
- Деспотовић 2006: Александар Деспотовић. *Привремено мрјав*. [Друго допуњено издање.] Исток: Хвосно – Дом културе „Свети Сава“.
- Деспотовић 2012: Александар Деспотовић. *Свeйойоље (Изабрaне ѿесме)*. Косовска Митровица: Лaстве.

ЛИТЕРАТУРА

- Андрејевић 1988: Даница Андрејевић. „Једноставност визије“. *Поршрeйи косовских ѿсаца*. Приштина: Јединство, 56–60.
- Андрејевић 1995: Даница Андрејевић. „Принцип љубави, принцип универзума“. Александар Деспотовић. *Лемброна*. Приштина: Нови свет, 58–59.
- Богдановић 2008: Димитрије Богдановић. *Свeйи оци и учийeљи цркве*. Београд: Бард-фин; Бања Лука: Романов.
- Димић 2005: Мома Димић. „Пјесан исцељења“. Александар Деспотовић. *Л’аурора*. Књижевно друштво Косова и Метохије : Народна библиотека „Вук Караџић“ : ДК „Свети Сава“ : ХВОСНО.
- Епштајн 1998: Михаил Епштајн. *Вера и лик*. Нови Сад: Матица српска.
- Јефтимјевић Михајловић 2003: Марија Јефтимјевић Михајловић. „Косовски мит или функција метафоре *Свeйойоље* и *Лемброна* у поезији Александра Деспотовића“. *Башићина*, св. 15, 61–75.
- Јефтимјевић Михајловић 2012: Марија Јефтимјевић Михајловић. „Историјско осећање и колективно памћење (Поетика *Свeйойоља* Александра Деспотовића)“. *Свeйойоље*. Изабрaне песме. Косовска Митровица: Лестве, 115–123.
- Јефтимјевић Михајловић 2014: Марија Јефтимјевић Михајловић. „Поетика Светопоља Александра Деспотовића“. *Свeйойоље*. Зборник поезије. Косовска Митровица: Културни центар „Драгица Жарковић“, 5–14.
- Лаковић 2024: Александар Лаковић. *Историја српске ѿезије Косова и Мeйѿохије 1951–2022*. Грачаница: Дом културе Грачаница.
- Мумовић 2025: Ана Мумовић. „Православна духовност и/или етика и естетика триптиха о Светопољу (Прилог тумачењу поезије и поетике Александра Деспотовића)“. *Личносћ у савременом свeйу: Идeнѿиѿиѿеј, хeйшeрономија и насилъe: случај Косово и Мeйѿохија*. Ур. Ивана Раловић, Соња Шљивић. Лепосавић: Институт за српску културу – Приштина; Београд: Академија за националну безбедност; Симферопољ: КФУ Б. И. Вернадски, 113–131.
- Мумовић 2025а: Ана Мумовић. „Православна духовност као етичка основа путописа Александра Деспотовића (Путопис *Векови израсли из корена*)“. *Башићина*, св. 65, 67–81.
- Поповић 1995: Јустин Поповић. „На вододелници култура“. *Криѿиѿичка мисао философа и научника*, књ. 25. Нови Сад: Матица српска; Београд: Институт за књижевност и уметност, 418–430.
- Радуловић 1995: Милан Радуловић. „Културолошка критика у српској књижевности“. *Криѿиѿичка мисао философа и научника*, књ. 25. Нови Сад: Матица српска; Београд: Институт за књижевност и уметност, стр. 7–99.
- Распоповић 1989: Миладин Распоповић. „Хлеб и со Светопоља“. Александар Деспотовић. *Свeйойоље*. Приштина: Јединство, 65–66.
- Распоповић 2006: Миладин Распоповић. „Суштина несанице (Александар Деспотовић: Светопоље)“. Александар Деспотовић. *Привремено мрјав*. [Друго и допуњено издање.] Исток: Хвосно – Дом културе „Свети Сава“, 65–69.
- Станковић 2010: Борисав Станковић. *Нечисѿа крв*. Врање: Учитељски факултет.
- Стојковић 2024: Душан Стојковић. *Сиѿнални азбуковједник*. Младеновац: Центар за културу и туризам.

Ana M. MUMOVIĆ

THE GOLDEN RATIO OR BELOW THE LINE OF EVALUATION
(THE AESTHETICS OF ORTHODOX SPIRITUALITY IN THE POETRY
OF ALEKSANDAR DESPOTOVIĆ)

SUMMARY

This paper explores the aesthetics of Orthodox values in the poetry of Aleksandar Despotović, viewing them as a continuous thread in the poet's creative vision and as a fundamental quality of his overall poetics. The concept of the „golden ratio” is contextualized and concluded through an examination of its reception in literary criticism.

The analysis demonstrates that Despotović's creative trajectory, spanning from 1969 to 2005, comprises four interwoven phases or cycles. A survey of these phases reveals that the poet's faith in God and divine love, as well as his acceptance of the Bible as divine revelation, form the foundation of Orthodox spirituality and the aesthetic core of his poetry and his understanding of love. The essence of both his poetry and travel writing—understood as the poet's dialogue and communion with God—shows that Despotović discovers in prayer and in the prophetic books of the Bible a renewed beginning and meaning, or, indeed, the aesthetics of his creation and existence.

Despotović's poetic philosophy, viewed through time and space, confirms that the artist consistently develops and deepens his poetic ideas. This philosophy also reveals that love itself has its own prayer, and that prayer occupies a primary place not only in the prayer book but also in the poet's lexicon. This insight represents a key finding of our critical analysis, particularly in relation to the aesthetic dimension of Orthodox spirituality within Despotović's oeuvre.

Keywords: Aleksandar Despotović, Orthodox spirituality, Svetopolje, prayer, Kosovo and Metohija, Hilandar Monastery.